

10. "Vi har lukket ned for alle aktiviteter"- Håndteringen af COVID-19-krisen hos anerkendte trossamfund i Danmark, forår 2020

Af Tina Langholm Larsen, Ph.D.; Anne Lundahl Mauritsen, Ph.D.-studerende; Lene Kühle, MSO-professor; Jørn Borup, lektor og Marianne Qvortrup Fibiger, lektor. Kontaktes via tll@sdu.dk.

Onsdag den 11. marts 2020 delte Trossamfundet Evangeliesalen, Den Apostoliske Pinsekirke en usædvanlig meddelelse:

Mette Frederiksen har i en direkte udsendelse i aften lukket Danmark ned. Alle kulturinstitutioner, biblioteker, museer, skoler, uddannelsessteder, børneinstitutioner lukkes ned i mindst 14 dage. Hun opfordrer også alle trossamfund, foreninger og klubber om at lukke ned. Derfor holder vi i Evangeliesalen en pause i vore gudstjenester og aktiviteter. vi følger situationen tæt, og I kan finde information på vores facebookside og på www.evangeliesalen.dk når vi kender til nyt. Vær sammen med os med til at bede for vores brødre og søstre i menigheden, for vores by, og for vort land. Gud velsigne jer alle. (Facebook, 11. marts)

Muslimske, buddhistiske og hinduistiske religionsgrupper sendte tilsvarende meddelelser ud på sociale medier. Hermed gik den største nedlukning af fysiske religiøse fællesskaber nogensinde i gang. Selvom nedlukningen falder sammen med en række af de største helligdage for kristne, muslimer, jøder, hinduer og buddhister, efterleves den loyalt på tværs af de forskellige religioner. Grupperne iværksatte forandringsprocesser, og flyttede de religiøse aktiviteter online. Denne bevægelse stillede krav til digitale kompetencer, som var og stadig er ujævnt fordelt.

Den 11. marts 2020 var ikke kun særlig, fordi statsminister Mette Frederiksen på grund af COVID-19 varslede den nært forestående nedlukning af det danske samfund, men også fordi kirkeminister Joy Mogensen undtagelsesvist henvendte sig direkte til de religiøse minoritetssamfund i Danmark. Via en videooptagelse inkluderede kirkeministeren samtlige danske trossamfund i regeringens krisehåndtering ved at opfordre dem til at efterleve sundhedsmyndighedernes retningslinjer og ikke samle sig fysisk til religiøse eller sociale begivenheder. I stedet opfordrede hun trossamfundene til at benytte sig af sociale platforme som deres primære samlingssteder.³⁷ Dette var dog blot en opfordring; den første egentlige bekendtgørelse blev først implementeret en uge senere. Med virkning fra 18. marts 2020 skulle alle offentlige kultur-, kirke- og fritidsinstitutioner holde deres lokaler lukket for offentligheden, og først fra 5. april (BEK nr 370 af 04/04/2020) var der lovhjemmel til også at lukke de bygninger, som tilhører religiøse minoriteter, for offentligheden. Trossamfundenes virke har derudover været begrænset af det generelle forsamlingsforbud,

³⁷ Kirkeministerens opfordring til trossamfundene kan ses og læses her: https://www.km.dk/aktuelt/singlevisning/news/kirkeminister-med-kraftig-opfordring-til-trossamfund/?no_cache=1&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=4bd6549d2b0dd3f6eb73bc0b76040478

som med virkning fra den 18. marts 2020 forbød forsamlinger af mere end 10 personer. Fra den 18. maj havde trossamfundene tilladelse til at genåbne.

Bekendtgørelse (BEK nr 370 af 04/04/2020; BEK nr 445 af 19/04/2020)

§ 5. Offentlige kultur-, kirke- og fritidsinstitutioner, der ikke er omfattet af § 22, stk. 1, i lov om foranstaltninger mod smitsomme og andre overførbare sygdomme, skal holde deres lokaler lukket for offentligheden, jf. dog stk. 3 og § 12.

Stk. 2. Trossamfund uden for folkekirken skal holde deres lokaler lukket for offentligheden, jf. dog stk. 3 og § 12.

Stk. 3. Folkekirken og trossamfund uden for folkekirken må uanset stk. 1 og 2 afholde begravelser og bisættelser, jf. dog § 8. Det samme gælder for dåb og vielse og lignende religiøse handlinger, jf. dog §§ 1 og 8.

I denne artikel afdækker vi de anerkendte trossamfunds håndtering af stats- og kirkeministerens officielle udmeldinger og nedlukning af danske trossamfund. Vi undersøger bl.a. trossamfundenes umiddelbare reaktion på nedlukningen, om de har omlagt deres sociale og religiøse aktiviteter til online platforme jf. kirkeministerens opfordring, og hvilke (innovative) former for aktivitet, der foregår på disse platforme. Vi tilbyder således en oversigt over, hvordan det ikke-folkekirkelige, danske religiøse landskab så ud i perioden fra nedlukningen den 11. marts til den 10. maj 2020. Hvis du er interesseret i metoden bag vores undersøgelse, kan du finde den beskrevet bagerst i artiklen.

Undersøgelsens vigtigste fund er:

- at de anerkendte trossamfund i Danmark har fulgt kirkeminister Joy Mogensens opfordring til at efterleve sundhedsmyndighedernes retningslinjer og vist sig yderst samarbejdsvillige over for den danske stat.
- at især de muslimske trossamfund udviser en stor velvilje til at efterleve myndighedernes anbefalinger; flere trossamfund kommunikerer ikke kun religiøse, men også samfundsmæssige retningslinjer og forskrifter til deres respektive målgrupper.
- at trossamfundene kommunikerer både de sundhedsmæssige retningslinjer og deres egne tilbud og informationer primært på dansk, men i nogle tilfælde også på andre sprog.
- at det særligt er trossamfund med yngre medlemmer, som hurtigt omlægger til en digital praksis, og at Facebook er det mest anvendte medie.

Hvem er de anerkendte trossamfund, og hvordan organiserer de sig?

Hvem er de anerkendte trossamfund?

Kategorien 'anerkendte trossamfund' dækker over en bred vifte af trossamfund med forskellige religiøse ophav, der har det til fælles, at de alle står uden for folkekirken.³⁸ Samtlige af de i alt 179

³⁸ Ministeriets procedure for anerkendelse af et trossamfund uddybes her: <https://www.km.dk/andre-trossamfund/anerkendelse/>

anerkendte trossamfund i Danmark³⁹ har på eget initiativ ansøgt om statslige anerkendelse, hvormed der følger forpligtelser såvel som juridiske og økonomiske rettigheder. De 179 trossamfund består af:

- 115 kristne trossamfund
- 28 islamiske trossamfund
- 16 buddhistiske trossamfund
- 7 hinduistiske trossamfund, inkl. et sikh trossamfund⁴⁰
- 3 jødiske trossamfund
- 10 trossamfund kategoriseret som 'øvrige'

Langt hovedparten af kristne trossamfund i Danmark har status som anerkendte trossamfund, og inden for de seneste år har også flertallet af de buddhistiske grupper opnået anerkendelse. Derimod er det kun ca. en tredjedel af moskéerne i Danmark og ca. to tredjedele af de hinduistiske grupper, der er registreret som anerkendte trossamfund. Umiddelbart synes anerkendelsen dog ikke at have en betydning for, hvordan anerkendte og ikke-ankendte muslimske og hinduistiske trossamfund reagerer på COVID-19-krisen.

Gruppen af kristne trossamfund er stor, broget og inkluderer både nye og gamle menigheder samt etnisk danske og ikke-etnisk danske menigheder. Nogle af trossamfundene indgår i store nationale og internationale netværk, mens andre udgør individuelle, nationale enheder. De kristne trossamfund benytter sig af flere forskellige sprog, dog primært dansk og engelsk.

De anerkendte muslimske trossamfund er den næststørste gruppe og består dels af enkeltmoskéer, som primært er hjemmehørende i de dansk-pakistanske og dansk-arabiske moskémiljøer, hvoraf nogle er sunnimuslimske og andre er shiamuslimer, dels af hovedkvarterer/moderorganisationer med menigheder under sig. Sidstnævnte gør sig gældende for det dansk-tyrkiske og dansk-bosniske moskémiljø. Nogle af trossamfundene har ungdomsorganisationer under sig, hvilke også er inkluderet i undersøgelsen.

Af de i alt 16 registrerede anerkendte buddhistiske trossamfund består otte primært af etniske danskere og kan kaldes 'konvertitgrupper'. De øvrige otte 'immigrantgrupper' henvender sig næsten udelukkende til personer med oprindelse i asiatiske lande (Vietnam: to grupper, Thailand: tre grupper, Sri Lanka: en gruppe, Myanmar: en gruppe og Kina: en gruppe). Enkelte grupper er organiseret med en hovedorganisation og dertilhørende undergrupper (Karma Kadjy-skolen og Soka Gakkai), mens de resterende er selvstændige grupper. Immigrantgrupperne anvender udelukkende oprindelseslandets sprog, alt imens de 'globaliserede immigrantgrupper' som Dhammakaya og Soka Gakkai formidler på flere sprog.

Der er syv anerkendte hinduistiske trossamfund ud af i alt 13 mulige. De anerkendte trossamfund inkluderer blandt andet ISKCON og landets eneste indiske hindutempel. Derimod har kun tre ud af i alt ni

³⁹ For den fulde liste over de af kirkeministeriet anerkendte trossamfund, se:

<https://www.km.dk/andre-trossamfund/trossamfundsregistret/liste-over-ankendte-trossamfund-og-tilknyttede-menigheder/> (set april 2020)

⁴⁰ Der findes to anerkendte sikh trossamfund i Danmark. I Trossamfundsregisteret er de kategoriseret forskelligt; Gurdwara Copenhagen indgår i kategorien 'øvrige trossamfund', mens Sri Guru Singh Sabha, Copenhagen indgår i kategorien 'hinduistiske trossamfund'.

indviede tamilske hindutempler søgt om og fået statslig anerkendelse. Det store tempel i Brande, Abirami, har tidligere været anerkendt, men er det ikke længere.

Derudover er der tre anerkendte jødiske trossamfund samt en række 'øvrige' trossamfund, inklusiv Alevi Forbundet, Baha'i Samfundet, Brahma Kumari, asa- og vanetroende, Mandæiske Manda, Gurdwara Copenhagen, World Sufi Foundation, Yari Trossamfundet og Spiritismens Trossamfund.

Hvilke trossamfund reagerede på COVID-19-krisen, og hvem gjorde ikke?

Flertallet af de kristne og muslimske trossamfund reagerede på COVID-19-krisen allerede den 11. eller 12. marts. Dette gjaldt i særdeleshed for de trossamfund, som allerede havde en hjemmeside eller Facebook-profil til rådighed. De muslimske og kristne trossamfund, som ikke reagerede offentligt, er dem, der ikke havde en aktiv hjemmeside eller en Facebook-profil forud for krisen.

Hvem reagerede på COVID-19-krisen?

Ud af de 179 anerkendte trossamfund i Danmark har 126 trossamfund, dvs. 70 procent, reageret på COVID-19-krisen på sociale medier. Opdelt efter religiøs baggrund ser procentfordelingen således ud:

- Kristne trossamfund: 75 procent (86 af 115)
- Islamiske trossamfund: 64 procent (18 af 28)
- Hinduistiske trossamfund: 28 procent (2 af 7)
- Buddhistiske trossamfund: 75 procent (12 af 16)
- Jødiske trossamfund: 67 procent (2 af 3)
- Øvrige trossamfund: 60 procent (6 af 10)

Et centralt spørgsmål synes at være, om trossamfundene havde ressourcerne og de tekniske færdigheder til at gå online? For både de kristne og muslimske trossamfunds vedkommende ser medlemmernes *medianalder* ud til at spille en afgørende rolle for deres online-aktivitetsniveau. Der er særligt de unge, dynamiske trossamfund og ungdomsafdelingerne, som var hurtige til at omlægge deres fysiske aktiviteter til online medier, hvorimod de ældre og små, etnisk danske kristne menigheder ofte ikke postede en online-reaktion på krisen. Spørgsmålet er, om de mindre trossamfund med ældre medlemmers mangel på reaktion skyldtes, at de ikke længere er aktive, eller om de reagerede via andre, ikke-offentlige medier. Det er ikke utænkeligt, at disse grupper havde et internt netværk, hvorigennem information spredtes.

Der var større konsistens blandt de buddhistiske trossamfunds anvendelse af online medier, idet alle – på nær den srilankansk-danske Buddhistiske Forening, som er en underafdeling af et tempel i Stockholm – havde en hjemmeside og/eller en Facebook-profil. Blandt Karma Kadjy-skolen findes sådanne sider/profiler også hos de enkelte, lokale undergrupper. Samtlige af de otte konvertitbuddhistiske grupper bragte information om COVID-19 og konverterede hurtigt deres planlagte fysiske aktiviteter til online-arrangementer. Modsat har hverken thailandske Wat Thai, kinesiske Guan Yin Citta, burmesiske Buddha Ramsi eller den srilankansk-danske Buddhistiske Forening brugt online medier til information om krisen. *Etnicitet* synes altså at spille en rolle her. Det er således kun fire af de otte buddhistiske immigrantgrupper, der har hjemme- eller Facebookside, der informerede herom.

Hindu- og sikhgrupperne skiller sig ud fra de ovenstående trossamfund, eftersom de enten ikke reagerede på COVID-19-krisen på deres hjemme- og Facebooksider eller blot angav, at templerne var

lukkede. Kun Vinayakartemplet i Herning henviste til Mette Frederiksens tale d. 11. marts, og templet annoncerede desuden en konkret dato for, hvornår de genåbnede, nemlig den 20. august 2020. Dog ved vi, at disse grupper benyttede sig af andre kommunikationskanaler.

Et af de helt centrale elementer i nedlukningen var, at den ramte ned i mange religiøse traditioners store helligdage. Eftersom vi registrerede, at langt de fleste kristne, jøder og muslimske trossamfund tilbød en eller anden form for aktivitet i forbindelse med henholdsvis Påske, Pesach og Ramadan, må vi formode, at helligdagene har spillet en betydelig rolle for trossamfundenes incitament til være aktive online. Dog er der også moskéer, der plejer at streame fredagsbønnen, som holdt op med dette og ikke erstattede streamingen med anden online-aktivitet under Ramadan. Helligdage syntes modsat ikke at have givet hindu- og sikhgrupperne ekstra incitament til at øge deres offentlige online-aktivitetsniveau. I hvert fald genererede det tamilske nytår i april – en begivenhed, som almindeligvis fejres i alle hindu-tamilske templer rundt omkring i Danmark – kun meget lidt aktivitet. Datoen for det tamilske nytår blev postet, men uden noget forslag til alternativ fejring. Ligeledes genererede fejringen af Vaisakhi den 19. april – sikhismens fejring af Khalsabroderskabets indstiftelse af Guru Gobind Singh – ikke megen offentlig online-aktivitet, selvom festen blev markeret i gurdwaraen med få personers tilstedeværelse, hvilket blev streamet. Hvorvidt der har været flere helligdagsfejring blandt hindu- og sikhgrupperne, kan vi ikke vurdere på baggrund af nærværende research design, da det vil kræve et opsøgende, kvalitativt studium med anvendelse af interviews. Endeligt blev også den buddhistiske Vesak-fejring af Buddhas fødsel, oplysning og død den 7. maj aflyst uden alternative online aktiviteter. En undtagelse var det vietnamesiske tempel Quang Huong, som valgte at afholde Vesak i tråd med de angivne afstandsbeholdninger og under hensynstagen til forsamlingsforbuddet på max. 10 personer.

Hvilke sprog kommunikerede trossamfundene på?

Anvendelsen af sprog blandt alle de trossamfund i Danmark, der aktivt responderede på COVID-19-krisen via sociale medier, fordeler sig således:

- Dansk: 64 procent (80 trossamfund)
- Andet sprog end dansk: 14 procent (18 trossamfund)
- Både dansk og andet sprog: 22 procent (28 trossamfund)

Opdelt efter religiøs baggrund ser procentfordelingen ud på følgende måde:

- Kristne trossamfund:
  - Dansk: 72 procent (62 trossamfund)
  - Andet sprog end dansk: 14 procent (12 trossamfund)
  - Både dansk og andet sprog: 14 procent (12 trossamfund)
- Islamiske trossamfund:
  - Dansk: 22 procent (4 trossamfund)
  - Andet sprog end dansk: 0 procent (0 trossamfund)
  - Både dansk og andet sprog: 78 procent (14 trossamfund)
- Hinduistiske trossamfund:
  - Dansk: 50 procent (1 trossamfund)

- Andet sprog end dansk: 0 procent (0 trossamfund)
- Både dansk og andet sprog: 50 procent (1 trossamfund)
- **Buddhistiske trossamfund:**
  - Dansk: 8 procent (1 trossamfund)
  - Andet sprog end dansk: 33 procent (4 trossamfund)
  - Både dansk og andet sprog: 59 procent (7 trossamfund)
- **Jødiske trossamfund:**
  - Dansk: 100 procent (2 trossamfund)
  - Andet sprog end dansk: 0 procent (0 trossamfund)
  - Både dansk og andet sprog: 0 procent (0 trossamfund)
- **Øvrige trossamfund:**
  - Dansk: 83 procent (5 trossamfund)
  - Andet sprog end dansk: 17 procent (1 trossamfund)
  - Både dansk og andet sprog: 0 procent (0 trossamfund)

Hvilke(t) medie(r) brugte trossamfundene?

Facebook var uden sammenligning det mest anvendte medie blandt de anerkendte trossamfund. Dette skyldes formentlig Facebooks brugervenlighed, hvilket muliggør en lettilgængelig adgang til trossamfundenes kontaktoverflader. I modsætning til hjemmesider, som er mere statiske og ofte kræver omstændig omkodning, tilbyder Facebook et hurtigt informationsflow, der let når ud til menighedens medlemmer og følgere. Flere trossamfund brugte derfor deres hjemmeside til at henvise til deres Facebook-gruppe, hvor information løbende blev postet. Det er bemærkelsesværdigt, at trods de mange muligheder for social interaktion, som Facebook tilbyder, var det meget få medlemmer, der aktivt interagerede på de offentlige gruppesider ved for eksempel at like eller kommentere opslag. Der var således primært tale om envejskommunikation og en meget begrænset interaktion.

Foruden Facebook har stort set samtlige kristne trossamfund en hjemmeside. Tilmed benytter nogle etnisk danske menigheder og især de ikke-etnisk danske menigheder sig af Youtube. Kun få bruger Zoom, Microsoft Teams, Twitter, Instagram og lydfildeling. Derudover anbefaler flere af grupperne børnebibel apps. I tillæg til Facebook benytter flere muslimske trossamfund sig af Instagram og Twitter. Selvom en del har hjemmesider, blev disse typisk ikke opdateret.

Ligeledes har nogle buddhistiske grupper hjemmesider, men også her er Facebook den mest udbredte kanal til nyhedsinformation: 13 grupper har åbne Facebook-sider, to grupper (det srilankanske og det kinesiske trossamfund) har ikke Facebook, og Soka Gakkai har kun en sådan for sine medlemmer. Enkelte grupper (fx Center for Visdom og Medfølelse samt Gomde) brugte Zoom til foredrag, mens andre (fx Dhammakaya) brugte Youtube til live-streaming.

Hindu- og sikhgrupperne skiller sig ud i denne sammenhæng, idet Facebook- og hjemmesider sjældent bruges som informationskanaler. I stedet går oplysninger ofte rundt i grupperne via sms, mobilopkald og til dels i mere kulturbestemte Facebook-grupper såsom 'Indians in Denmark', 'Indians in Aarhus' etc.

Hvor mange trossamfund havde en aktiv Facebook-side, en aktiv hjemmeside eller benyttede sig af flere medier?

Blandt alle aktive trossamfund så fordelingen af anvendte online-medier ud på følgende måde:

- Kun aktiv Facebook-side: 21 procent (26 trossamfund)
- Kun aktiv hjemmeside: 18 procent (23 trossamfund)
- Flere aktive medier: 61 procent (77 trossamfund)

Opdelt efter religiøs baggrund ser procentfordelingen ud på følgende måde:

- Kristne trossamfund:
  - Kun aktiv Facebook-side: 9 procent (8 trossamfund)
  - Kun aktiv hjemmeside: 24 procent (21 trossamfund)
  - Flere aktive medier: 66 procent (57 trossamfund)
- Islamiske trossamfund:
  - Kun aktiv Facebook-side: 67 procent (12 trossamfund)
  - Kun aktiv hjemmeside: 0 procent (0 trossamfund)
  - Flere aktive medier: 33 procent (6 trossamfund)
- Hinduistiske trossamfund:
  - Kun aktiv Facebook-side: 50 procent (1 trossamfund)
  - Kun aktiv hjemmeside: 0 procent (0 trossamfund)
  - Flere aktive medier: 50 procent (1 trossamfund)
- Buddhistiske trossamfund:
  - Kun aktiv Facebook-side: 33 procent (4 trossamfund)
  - Kun aktiv hjemmeside: 0 procent (0 trossamfund)
  - Flere aktive medier: 67 procent (8 trossamfund)
- Jødiske trossamfund:
  - Kun aktiv Facebook-side: 50 procent (1 trossamfund)
  - Kun aktiv hjemmeside: 0 procent (0 trossamfund)
  - Flere aktive medier: 50 procent (1 trossamfund)
- Øvrige trossamfund:
  - Kun aktiv Facebook-side: 0 procent (0 trossamfund)
  - Kun aktiv hjemmeside: 17 procent (1 trossamfund)
  - Flere aktive medier: 83 procent (5 trossamfund)

Hvordan reagerede trossamfundene, og hvilken autoritet (statslig eller religiøs) henviste de til?

Hovedparten af de kristne trossamfund henviste til de danske sundhedsmyndigheder og/eller regeringen, ofte direkte til Mette Frederiksen, i forbindelse med ophøret af fysiske forsamlings. Nogle af de kristne trossamfund valgte at lukke ned for samtlige aktiviteter og henviste til regeringens datoer for mulige genåbning, mens andre argumenterede for, at kirken nu var mere aktuel end nogensinde før. Fælles for disse to reaktionsmønstre var en gennemgående pointering af, at nedlukningen af den fysiske kirke ikke var lig med ophøret af religiøs aktivitet. Indskrænkningen af forsamlingsfriheden betød ikke, at hverken (for)bønner eller telefon- og online-aktiviteter var aflyst.

Reaktionerne så en smule anderledes ud blandt de muslimske trossamfund, hvoraf mange efter d. 11. marts skrev, at moskéen var lukket, og/eller at alle aktiviteter var aflyst. For nogle grupper ville undervisningen dog fortsætte online. Nogle henviste til myndighedernes retningslinjer, andre til statsministeren eller kirkeministeren. I nogle tilfælde postedes officielle breve fra disse, mens der i andre tilfælde ikke henvistes til en ydre instans. Andre valgte at samle flere forklaringsmodeller:

Islam ønsker at afvige enhver skade og ødelæggelse hvilken kan ske ved at undgå, at skaden overhovedet rammer eller, at man behandler skaden efter at den har ramt ... I forbindelse med hvad vi oplever her i landet, spredning af coronavirus, har vi som bestyrelse, efter aftale med Kirkeministeriet og vores Borgmester Peter Rahbæk Juel valgt at holde lukket for alle (Islamisk Trossamfund Fyn, Facebook, 13. marts).

Et fåtal orienterede sig meget internationalt med links til Youtube-videoer og international streaming, mens en større andel havde en blanding af dansk og udenlandsk materiale. Eksempelvis henviste Dzemat Odense under Det islamiske trossamfund af Bosniakker til retningslinjer fra muslimske autoriteter i Bosnien, men de postede også nyheder fra danske medier og myndigheder. Endeligt valgte nogle at legitimere nedlukningen islamisk:

Info angående afvikling af salaah al-Jumu'ah fredagsbønnen: Ifølge Ahlus sunnah wal jama'ah (Hanafi, Maliki, Shafi'i og Hanbal) er det en gyldig grund (undskyldning) ikke at deltage i salaah al-Jumu'ah fredagsbønnen i moskeer ved tilfælde samt ved risiko for spredning af sygdom. Udførelsen af salaah al-Jumu'ah derhjemme vil være en normal Duhr Salaah. Må Allah beskytte de troende mod alle sygdomme. (Hidaya moskéen under Islamisk Center for Europæiske Lande, Facebook, 13. marts).

Reaktionen fra Islamisk center Vest vidner om, at der tilsyneladende var ekstra pres på moskéerne for at holde lukket. Trossamfundet skrev:

Rigspolitiet har bedt os om at dele budskabet, så vi sammen kan stoppe smittekæderne. Hvis vi ikke kan finde ud af det, vil politiet gribe ind og give bøder på 1.500 kroner pr person. Som Masjid ikke ville tage ansvar for, Derfor beder vi ALLE om at tage extra hensyn til jeres lokale Masjid, samt tage hensyn til hinanden. BLIV HJEMME, gøre DUA for at vi sammen kommer igennem denne tid In Sha Allah. Jazak Allah for jeres forståelse. (Facebook, 24. marts)

De buddhistiske grupper aflyste ligeledes arrangementer på templer og centre via deres hjemme- eller Facebookside. Flere henviste til statsministerens udmelding, nogle med angivelse af datoen for information om genåbningens faser. Et eksempel på en (konvertit-)gruppes respons var ganske typisk for grupperne og deres efterfølgelse af regeringens påbud: "Gomde deltager naturligvis i den danske regerings direktiver for begrænsningen af COVID-19 smitten, og er derfor lukket indtil videre" (Facebook, 22. marts). Dhammakaya skrev på forsiden af sin hjemmeside: "Save the world, stay indoor. Save our world, stay within."

De hinduistiske trossamfund var ikke særligt aktive i forhold til at dele information om COVID-19. Facebook-siderne 'Indian in Aarhus', 'Indians in Copenhagen', 'Indians in Denmark' havde derimod en vis aktivitet i april og i maj, hvor Mette Frederiksen afholdt pressemøder, og efterfølgende blev de nye genåbningsstrategier oversat til engelsk og lagt ud. Samtidig var der en appel til at følge alle myndighedernes retningslinjer for, hvordan man skulle agere under nedlukningen af Danmark. Modsat blev der ikke udsendt information på Sikhgurudwaraens Facebook- og hjemmeside. Informationerne postedes i stedet på ovennævnte sider, der ikke eksklusivt henvendte sig til enkelte trossamfund, men til alle indere i Danmark. Trossamfundet Det Jødiske Samfund henviste ligeledes til myndighedernes informationer om epidemien på deres officielle sider:

Som resten af Danmark har Det Jødiske Samfund valgt at lukke ned de kommende to uger for at stoppe spredningen af coronavirus. Det gælder både religiøse og kulturelle arrangementer. Vi ønsker alle en god shabbath og håber, at vi alle finder meningsfulde og hjertevarme måder at fortsætte vores jødiske liv og traditioner med familie og venner. (Facebook, 13. marts)

Hvad brugte trossamfundene medierne til?

Det er nærmest kun fantasien, der sætter grænser for, hvad trossamfundene havde mulighed for at streame og poste online. Dog så de ikke umiddelbart ud til at slippe fantasien løs, for langt de fleste opslag var som nævnt karakteriserede ved at antage form som envejskommunikation.

Mere end to tredjedele af de aktive kristne trossamfund benyttede sig af live-streaming, især Facebooks live-funktion, hvormed de kunne streame prædikener og andre religiøse aktiviteter i realtid. Nogle brugte i stedet/tilmed Youtube, Zoom, Microsoft Teams, Twitter, Instagram samt tekst- og lydfiledeling til eksempelvis at dele prædikener og tilbyde telefonisk forbøn. En del etnisk danske menigheder havde desuden aktiviteter rettet mod menighedens børn. De foreslog blandt andet diverse børnebibel-apps, som børnene kunne underholdes af, mens forældrene deltog i gudstjenesten. Mange kristne trossamfund tilbød også online bibelskole, som kunne anvendes i forbindelse med hjemmeskoling i folkeskolens kristendomsfag. Det var ydermere bemærkelsesværdigt, at flere af de ikke-etnisk danske kristne trossamfund, der indgår i overnationale paraplyorganisationer, så ud til at udbygge deres transnationale relationer under COVID-19-krisen. De linkede til kirkens udenlandske hovedorgan og fulgte dets retningslinjer. Andre etnisk danske grupper linkede til "ligesindede" danske menigheders online-aktiviteter. Endeligt var der en mindre gruppe af trossamfund, som opfordrede medlemmerne til at intensivere deres bønner til enten Gud og/eller samfundets udsatte, myndighederne og sundhedspersonalet. Fælles for de ovennævnte trossamfund var deres orientering udad-/opadtil, hvorimod andre kristne trossamfund orienterede sig indadtil. Sidstnævnte gruppe af trossamfund opfordrede sine medlemmer til at yde medmenneskeligt og socialt arbejde inden for menigheden, eksempelvis ved at handle ind, gå på apoteket eller gå en tur med hunden for udsatte menighedsmedlemmer.

Den mest udbredte handling blandt de aktive muslimske trossamfund var ligeledes at livestreame prædikener, foredrag, koranrecitation og lignende. Mens nogle postede links til videoer på fx tyrkisk, urdu, arabisk evt. med engelsk tekster, valgte andre udelukkende at streame og poste på dansk. Dansk Islamisk Trossamfund postede på både dansk og tyrkisk om COVID-19 og havde desuden fokus på de politiske debatter om muslimer og COVID-19-krisen. Dansk Islamisk Trossamfund kritiserede for eksempel integrationsminister Mattias Tesfayes udmeldinger til danske muslimer om, at man skulle holde afstand, selvom det var Ramadan. Det gjorde Islamisk Trossamfund også, idet de påpegede, at "Danske muslimer har ligesom resten af samfundet fulgt myndighedernes anbefalinger og retningslinjer" (pressemeldelse 24. april). Endvidere ser vi forskelle i forholdet mellem moderorganisationen og de underliggende menigheder hos de muslimske grupper. Hos Dansk Tyrkisk Islamisk Stiftelse var moderorganisationen eksempelvis meget aktiv og sørgede for streaming hver dag kl. 12.30, samtidigt med at mange af menighederne også postede selvstændigt. I kontrast hertil postede moderorganisationen for Islamisk Trossamfund for Bosniakker intet, hvorimod de lokale menigheder var aktive på dansk og især på bosnisk. Selvom det streamede indhold undertiden kaldtes fredagsprædiken, foretrak andre at kalde det en fredagspåmindelse, og generelt prøvede man ikke at iscenesætte en almindelig fredagsbøn. Prædikenerne fra Dansk Tyrkisk Islamisk Stiftelse var en undtagelse, da de fandt sted i moskéen. Ydermere var der en mindre gruppe af moskéer, som var meget aktive og producerede professionelle videoer. Aktiviteten steg hen imod begyndelsen af Ramadanen omkring den 24. april.

Også flere af de buddhistiske (konvertit-)grupper var hurtige til at omlægge deres planlagte aktiviteter til online-arrangementer. På templet og retrætestedet Gomde på Djursland var den planlagte sommerhøjskole ændret til online foredrag og 'kontemplative mandagsaftener' med Anders Laugesen og Niels Viggo Hansen som værter. Online-undervisning med buddhist-lærere samt meditation blev udbudt af (primært konvertit-)grupperne Phendeling og Center for Visdom og Medfølelse, mens thailandske Dhammakaya formidlede meditation, chanting og belæringer ved herboende munke via Youtube. Den danske del af Soka Gakkai International videreførte den europæiske ungdomsgruppes opfordring til daglige *daimoku*-recitationer til afværgelse af COVID-19.

Der var tilsyneladende kun én aktiv gruppe blandt de hinduistiske trossamfund, ISKCON-bevægelsen, som inviterede sine medlemmer til at gå ud på de tomme gader og chante. I den forbindelse postedes videooptagelser af en gruppe-chanting ved Nørreport Station i København, som man så kunne chante med til hjemmefra.

Også Det Jødiske Samfund postede sine torsdagstalks og shabbathilsener online. Eftersom jødiske regler foreskriver, at shabbat skal være et frirum for medier og elektronik, så samfundets overrabiner sig nødsaget til at optage den prædiken, som almindeligvis foregår under gudstjenesten lørdag formiddag, forud for gudstjenesten. Prædikenen livestreamedes derfor ikke. De progressive jøder Shir Hatzafon lavede også online-alternativer til de gængse aktiviteter, men deres Facebook-gruppen var lukket. Det var desværre ikke muligt for os at finde information om Machsike Hadas.

Der var ikke umiddelbart mange tiltag fra de forskellige alevit-grupper, men eftersom langt den meste information blev skrevet på tyrkisk, er det problematisk at sige med sikkerhed. Den eneste gruppe, der havde en form for online-initiativ var gruppen fra Randers, der blandt andet tilbød online-sessioner med en psykolog for at debattere mental sundhed under krisen. De alevit-grupper, der informerede om COVID-19, henviste til sundhedsmyndighederne.

Baha'i samfundet, Brahma Kumari og Spiritismens Trossamfund lukkede deres centre, aflyste aktiviteter og gennemførte i stedet online-aktiviteter. De to asa-troende grupper informerede om COVID-19: Forn Sidr aflyste alle arrangementer, imens Harreskovens Blotgilde gennemførte små blót i det fri. Gurdwara-gruppen bad for et godt helbred og informerede om muligheden for snarlig åbning af trossamfundene. Den Mandæiske Manda, World Sufi Foundation og Yari Trossamfundet havde enten ingen information i relation til COVID-19, eller også var det ikke været muligt at finde eventuelle hjemme- eller Facebook-sider.

Hvilke former for religiøs transformation og innovation så vi under COVID-19?

Selvom nogle trossamfund blot benyttede sig af online-medier til mimetisk at efterligne den traditionelle religiøse praksis, så vi også flere former for religiøs transformation og innovation i forbindelse med COVID-19-krisen. Eksempelvis opfordrede flere kristne trossamfund sine medlemmer til at gennemføre nadverritualet hjemmefra som en integreret del af den livestreamede gudstjeneste, hvormed det kommunale aspekt af ritualet blev medialiseret. Enkelte grupper brugte samme model for deres sædvanlige "spaghettigudstjeneste". Andre arrangerede drive-in gudstjenester, og nogle tilbød en telefonisk hotline eller anden hjælp til udsatte, der oplevede besvær med at gennemføre praktiske gøremål under krisen. En enkelt gruppe, Hillsong Copenhagen, valgte at skifte sprog som konsekvens af COVID-19-krisen; de engelske prædikener blev erstattet af danske prædikener, hvilket så ud til at vække tilfredsstillelse blandt flere danske medlemmer, som via Facebook-kommentarer udtrykte, at de følte et større nærvær derved.

Blandt de sunnimuslimske trossamfund var der en del fokus på Tarawih aftenbønnen med koranlæsning, som plejede at finde sted i moskéen i Ramadan. Taibamoskéen forklarede:

I lyset af pandemien er moskéerne som bekendt lukkede i år, hvilket umuliggør vores alles kærkomne forsamlings under Ramadhan. Men Allahs velsignelser begrænser sig ikke til moskéer: I år har vi hver især en unik mulighed for at liviggøre vores hjem med tilbedelse og ihukommelse dag og nat. Allahs Sendebud, Allahs ypperste fred og evige velsignelser være med ham, bad jævnligt Tarawih derhjemme og opfordrede sine ledsagere til at bede alle ikke-obligatoriske bønner inden for hjemmets fire vægge. På baggrund af dette har nogle Sahabah og lærde haft det som tradition at bede Tarawih hjemme — også selv om moskéerne var åbne for fælles-Tarawih. (Facebook, 23. april)

Ramadanen er moskéernes storhedstid, og derfor er det overraskende, at der var så mange samfund, der ikke streamede eller postede særlig meget. Skellet mellem de meget aktive (herunder mange ungdomsorganisationer) og dem, der ikke gjorde særlig meget, fremstår meget klart og kan være med til at forme fremtidens religiøse landskab.

Islamisk Center for Europæiske Lande skrev, at de suspendede alle kollektive aktiviteter, og de bad folk om at holde sig hjemme. Ahmadiyya muslimsk ungdomsorganisation tilbød praktisk hjælp til indkøb. Desuden lagde mange grupper fastekalendere ud, nogle lavede en konkurrence om at producere det flotteste ramadanpynt, og repræsentanter fra Moskéen på Amerikavej og Taibamoskéen forklarede, hvordan man kunne bede den fælles Tarawihbøn i familien. Andre moskéer postede hver dag en video med recitation af 1/30 af Koranen, Det Islamiske Trossamfund havde en online Ramadanquiz, hvor de dagligt stillede et spørgsmål til 1/30 af Koranen, og Minhaj Ungdom havde en Ramadan-Kahoot. Flere kreative initiativer sås hos Ahmadiyya muslimsk ungdomsorganisation, der lavede håndsprit i henhold til WHO's guidelines, som

kunne bestilles på deres FB-side. Tilmed indbød den shiamuslimske Imam Ali Moskéen alle "sjælelige børn i alderen 5-11 år" til at recitere et vers eller et kapitel fra Koranen og sende en videoptagelsen deraf til moskéens Facebook eller Instagram. Hos flere muslimske grupper var der også et ønske om, at kaldet til bøn kunne lyde, selvom moskéen var lukket. Brabrand Ulu, som er en menighed under Dansk-Tyrkisk Islamisk Stiftelse, streamede kaldet til bøn fra moskéen, mens Dansk Islamisk Trossamfund ansøgte om at måtte afholde kaldet udenfor for at "signalere et frit og åbent samfund, der udviser sammenhold og solidaritet – også i krisetider", men fik afslag.⁴¹

Enkelte buddhistiske grupper indførte online-undervisning og streaming af praksis (chanting, meditation) som alternativer til den traditionelle praksis. Modsat så COVID-19-krisen ud til at 'normalisere' forholdene for de asketiske grupper, der ser isolation samt seksuel og materialistisk afholdenhed som idealer. Dette gælder for de få buddhistiske munke, som lever i Danmark. Andre buddhister så krisetilstanden som et vindue til at øge deres refleksionsniveau:

At this time with the widespread of COVID-19 I want to share some advice! All of us should stay home and refrain from going out unnecessarily. Make use of this time. Study and practice like a retreat. It is a rare opportunity for us to have the time and the space to engage at once in the cultivation of stability, love and openness. (Chokyi Nyima Rinpoche på Gomde, Facebook, 15. marts)

Ligeledes udtalte den jødiske overrabbiner Jair Melchior, at "den tid, vi er i nu, [er] en god anledning til at tænke på de valg, vi træffer i vores liv. Vi har fået en tvungen pause til selvrefleksion" (interview til *Kristeligt Dagblad* den 24. marts, refereret på Facebook-siden for Det Jødiske Samfund). Det muslimske trossamfund Minhaj Ungdom fremhævede også i en Facebook-video, at COVID-19 situationen skulle ansues positivt: "Det var profetens praksis at være i isolation .... Måske bliver dette den bedste Ramadan nogensinde" (Facebook, 23. april).

Mange hinduer har et lille hustempel, hvor pujaen (gudstjenesten) kan finde sted som alternativ til at komme i templet. Desuden fik både hindutemplerne og sikhernes gurdwara dagligt besøg af en præst eller lignende, for at denne kunne udføre de daglige ritualer foran guderepræsentanterne og sikhernes hellig bog Guru Granth Sahib. Den danskprægede ISKCON-bevægelse (Hare Krishna-bevægelsen) tog billeder af en Krishna gudestatuetten meget tæt på, så man også hjemmefra kunne få et darshan (skue, udveksling af blikke) med ham.

---

⁴¹ Fredens Moské, som ikke er et anerkendt trossamfund, havde imidlertid tilladelserne i orden, da kaldet til bøn løb den 24. april. Fordi bønnekaldet blev holdt i et begrænset lydniveau, behøvedes kun tilladelse fra ejeren af den kunstgræsbane, hvor bønnekaldet blev foretaget og denne tilladelse havde fritids- og ungdomsskoleleder hos Børn og Unge, Aarhus Kommune, Anders Glahn, givet. Se: <https://aarhus.lokalavisen.dk/nyheder/2020-04-28/-Fredens-Mosk%C3%A9-havde-den-forn%C3%B8dne-tilladelse-til-det-offentlige-b%C3%B8nnekald-7342866.html?fbclid=IwAR0jroMrM3JYzmLAu7aXUGWrmbv3zaWC5FuaB3o1MU1Vkr5hDtFRXG4RXeU>

Konklusion

Udbruddet af COVID-19 har – i hvert fald for en kortere periode – bidraget til at transformere det ikke-folkekirkelige, religiøse landskab i Danmark. Det er endnu for tidligt at vurdere, hvilke konsekvenser disse forandringer vil få på længere sigt. Den 17. maj 2020 offentliggjorde Kirkeministeriet retningslinjerne for genåbningen af danske trossamfund, som fra den 18. maj gradvist vil åbne for fysiske forsamlings.⁴² Restriktionerne var – og er – stadig mange, og der vil gå en rum tid, før den almene religiøse praksis kan genetableres. Hvis den da nogensinde bliver genetableret? Nye sociale og religiøse standarder og tilbud er kommet til i løbet de seneste måneder, og nogle af disse er muligvis kommet for at blive. Vores intention er at følge udviklingen og skrive en opfølgingsartikel senere på året (se artiklen ”Religiøs forandring i en krisetid” af Anne Lundahl Mauritsen i denne udgave af e-årbogen), som kan give en indikation på COVID-19-krisens langsigtede konsekvenser for de anerkendte trossamfund i Danmark.

Resultaterne af den nærværende undersøgelse viser, at COVID-19 håndteredes vidt forskelligt blandt de 179 anerkendte trossamfund i Danmark. 70 procent af trossamfundene har offentligt reageret på den statslige nedlukning af religiøse samfund via sociale medier. Dette betyder dog ikke, at de resterende 30 procent ikke også har fulgt de statslige retningslinjer. Tværtimod indikerer vores personlige henvendelser til flere ’ikke-aktive’ trossamfund, at også de har fulgt retningslinjerne. Faktisk er vi ikke stødt på nogen trossamfund, som bevidst har valgt *ikke* at følge statens retningslinjerne. Ydermere har langt hovedparten af de aktive trossamfund valgt at kommunikere på dansk eller flere sprog inklusiv dansk. Mange henviste direkte til de danske myndigheder, mens kun et fåtal legitimerede nedlukningen med henvisning til en guddommelig instans. Vi kan således konkludere, at de anerkendte trossamfund i Danmark har fulgt kirkeminister Joy Mogensens opfordring til at efterleve sundhedsmyndighedernes retningslinjer. De har med andre ord vist sig yderst samarbejdsvillige over for den danske stat.

Der er dog en række bemærkelsesværdige forskelle blandt de 179 anerkendte trossamfund. Hos de kristne trossamfund ser alderen på trossamfundet og dets medlemmer ud til at have spillet en afgørende rolle for evnen og viljen til at konvertere sin almene praksis til online-arrangementer. Endvidere er fokuset på børn og unges kristne (ud)dannelse tydeligt blandt især de unge, dynamiske trossamfund.

For de islamiske trossamfund ser vi en meget stor vilje til at udvise loyalitet mod den danske stat. Flere trossamfund antager rollen som primære informationskanaler og kommunikerer ikke kun religiøse men også samfundsmæssige retningslinjer og forskrifter til deres respektive målgrupper. Denne tendens indikerer, at disse trossamfund anser sig selv som religiøse institutioner såvel som ansvarshavende repræsentanter for særskilte samfundsgrupper.

Denne tendens ser vi hverken hos de buddhistiske, hinduistiske eller sikh-trossamfund. For de buddhistiske trossamfunds vedkommende er det hovedsagligt de etnisk danske grupper, som informerer om krisen og omlægger deres aktiviteter til online-arrangementer, mens informations- og aktivitetsniveauet er lavere blandt de ikke-etnisk danske grupper. Det samme gør sig gældende for hindu- og sikhgrupperne, som er ualmindeligt tavse. Vi formoder, at der bag denne offentlige tavshed ligger et kommunikationsnetværk,

---

⁴² Kirkeministeriets retningslinjer for genåbning af trossamfund:

https://www.km.dk/fileadmin/share/dokumenter/Retningslinjer_for_ansvarlig_genaabning_af_folkekirken_og_andre_trossamfund.pdf?fbclid=IwAR3xRCrtkghiVT8D8f6T94fhVyyJa5VRC_MKIXgFJ-XpiCF2s-SnTzVfGNQ

som er af mere privat karakter, ligesom mere kulturelt baserede netværk såsom 'Indians in Denmark' bruges som informationskanaler.

Sidstnævnte tendens peger på nogle af undersøgelsens metodiske svagheder. Fordi vi retter vores fokus mod offentligt tilgængelige online-informationer, er der unægteligt en række informationer og aktiviteter, som undersøgelsen ikke har kunnet indfange. Vores dokumentation af religiøs aktivitet, transformation og innovation skal ses i lyset heraf. På trods af disse metodiske begrænsninger står det klart, at et flertal af de danske anerkendte trossamfund for alvor har taget online-redskaber i brug. De har således vist sig omstillingsparate og overlevelsedygtige i en krisetid.

Sådan har vi gjort

Som led i dataindsamlingen har vi oplistet alle anerkendte trossamfund og deres forskelligartede initiativer i perioden mellem den 11. marts og 10. maj 2020. For hvert trossamfund har vi registreret deres religiøse baggrund, navn, reaktion på nedlukningen, aktiviteter under COVID-19-krisen, de(t) anvendte sprog og anvendte medie(r).

Vi har både i undersøgelsen og i nærværende artikel valgt at benytte os af kirkeministeriets begreber og kategorisering af trossamfundene.⁴³ På kirkeministeriets hjemmeside er flere anerkendte trossamfund registreret som hovedorganisationer, hvortil flere religiøse undergrupperinger er knyttet. Dette gælder eksempelvis Baptistkirken i Danmark, der har 52 undergrupper. Eftersom undergrupperne ofte henviser til hinandens eller hovedorganisationens retningslinjer i håndteringen af COVID-19-krisen, har vi i kodningen af materialet valgt at sammenlægge undergrupperne med hovedorganisationen, og vi betragter dem derfor som én samlet gruppe, jf. kirkeministeriets oplistning af dem som ét anerkendt trossamfund.

I spørgsmålet om, hvorvidt trossamfundene har reageret på nedlukningen af samfundet, har vi kodet enhver form for COVID-19-relateret aktivitet som en reaktion. Trossamfundenes reaktioner antager forskellige former og inkluderer eksempelvis aflysning af kirkegang og fællesbøn samt live-streaming af prædikener, taler og ritualer. Denne kodningsstrategi betyder, at både trossamfund, som er minimalt aktive og trossamfund, som er yderst aktive, er kodet som aktive. I kodningen af trossamfundenes anvendte sprog har vi registreret, om kommunikationen foregår udelukkende på dansk, udelukkende på fremmedsprog eller på både dansk og fremmedsprog. Slutteligt har vi i forhold til trossamfundenes mediebrug kodet, om trossamfundene enten kommunikerer udelukkende via Facebook, udelukkende via deres hjemmeside, eller om de kommunikerer ved hjælp af flere medier. Der er selvsagt en række metodiske begrænsninger ved det valgte research design. Først og fremmest er vores undersøgelse begrænset til de anerkendte trossamfund. Det vil sige, at de trossamfund, der enten ikke har ansøgt om anerkendelse eller ikke har opfyldt de pålagte forpligtelser for anerkendelse, ikke er medregnet. Dette udelukker især en række islamiske og hinduistiske grupper, der ikke er statsligt anerkendte. Endvidere dokumenterer vores undersøgelse kun *offentligt tilgængelige* online-aktiviteter. Dette fokus udelukker de trossamfund, som enten ikke benytter sig af online-platforme, eller som har lukket deres platforme for offentligheden. Trossamfund, der er registreret som inaktive i vores undersøgelse, kan således være aktive via andre kanaler. Dette har vi flere eksempler på blandt de hinduistiske grupper.

⁴³ Dette er et stilistisk valg, der skaber kongruens og grundlag for sammenligning med kirkeministeriets materiale. Ministeriets begreber og kategoriseringer kan dog med rette udfordres og kritiseres, se for eksempel: <https://samtidsreligion.au.dk/religion-i-danmark/rel-aarbog10/tj/>